

NAZİRE ERBAY**

Monologdan Çoksesliliğe: Cem Sultan Şiirinde Dedim-Dedi Söyleyişi*

From Monologue to Polyphony: I Said-Said Method in Cem Sultan Poem

Ö Z E T

Sanat, farklı anlatım araçlarıyla, örtülü veya açık olarak sanatçının ben'ine dair olanları aktarır. Şiirde sözün gücü, şairin tercih ve üslubuyla ben'i anlatma yönünde şekillenebilir. Klasik edebiyatın dili geleneksel ve kurallıdır. Bu geleneğin içinde dil, daha çok şiirsel işlemedir. Şairler dili, yüzyıllarca tek yönlü kullanmamıştır. Klasik şairler, şiir dilinin iletişime dayalı tabiatını eserlerinde yansıtmışlardır. Aynı zamanda şiiri vasıtasıyla 'öteki'lerle iletişim kurma yoluna girerler. Bu sayede kendi kendileriyle konuşur ve iletişimin çok boyutlu imkânından faydalanırlar.

Cem Sultan (1459-1465) klasik şiir geleneğine bağlıdır, ama şiir yazma tekniğinde dedim-dedi söyleyişini sıklıkla kullanarak özel tercihlerini de göstermiştir. Cem Sultan, şiir dilindeki tercihlerinde sadece sanatkarlığını gösterme, bireyselliği ilgili sonuçlara varılmasına da imkân verir. Bu bağlamda şairin Türkçe Divanı'nda dedim-dedi söyleyişi dikkat çeker. Cem Sultan şiirlerinde dedim-dedi söyleyişini bir mesaj iletkeni olarak kullanır. Şair, bu özel söyleyişle 'ben' ve 'sen' öznesini öne çıkarır. Bu tür beyitlerde kendisiyle konuşan şair, toplumun ruhunu da yansıtır. Muhatabına sık sık soru soran şair, okurunu metinden koparmaz. Şair soru-cevap yönteminin peşi sıra, okurunu ulaştırmak istediği noktaya götürür. Cem Sultan gazellerinde 'düş' kavramını dedim-dedi söyleyişi içinde de sık sık kullanır. Cem Sultan klişe hale gelen dedim-dedi usulüyle korkularını, hayatla yüzleşmesini, mutluluğunu ya da hayatın acımasızlığı karşısında duruşunu dile getirir. Şair, geleneksel şiir söyleyişle muhatapları ile bir diyalog kurar ve bu sayede şiirinde çoksesliliği sağlar. Bu çalışmada, bir şair olarak, Cem Sultan'ın gazellerindeki dedim-dedi söyleyişi ile tek seslilikten çoksesliliğe doğru, sözü kullanışı üzerinde durulmaktadır.

A B S T R A C T

Art, through different means of expression, implicitly or explicitly conveys those of the artist's self. In poetry, the power of speech can be shaped in the direction of the poet's choice and . The language of classical literature is traditional and normative. Within this tradition, language has a poetic function. Poets have not used language for centuries for one way. Classical poets reflected the communicative nature of poetry in their works. At the same time, they enter the way of communicating with 'other' people through their poetry. In this way, they talk to themselves and take advantage of the multi-dimensional means of communication.

Cem Sultan adheres to the tradition of classical poetry, but he also applied his special preferences in poetry writing technique. Cem Sultan, in his poetic language, not only shows his artistry, but also allows his individuality to reach conclusions. In this context, the poet's remark on the Turkish Divan I said-said. Cem Sultan uses the method of I said-said in his poems as a message conductor. The poet emphasizes the subject 'me' and 'you' with this particular saying. The poet who speaks to him in such couplets also reflects the spirit of society. The poet who frequently asks his interlocutor does not keep his reader away from the text. After the question and answer method, the poet takes his readers to the point he wants to reach. Cem Sultan frequently uses the concept of 'dream' in his lyrics in I said-said. Cem Sultan expresses his fears, confrontation with life, happiness or stance in the face of the cruelty of life with I said-said. The poet establishes a dialogue with his interlocutors through traditional poetry and thus provides polyphony in his poetry. In this study, as a poet,

* Makalenin Geliş Tarihi: 05.09.2019 / Kabul Tarihi: 18.11.2019.

** Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (nazire.erbay@atauni.edu.tr), Orcid Id: 0000-0001-6905-0178.

in Cem Sultan's lyric, I said-he/she said , the use of words from monophonic to polyphonic is emphasized.

ANAHTAR KELİMELEER
Cem Sultan, dedim-dedi, rüya, monolog, çokseslilik.

KEYWORDS
Cem Sultan, I said-said, dream, monologue, polyphony.

Giriş

Şiirde kullanılan dilin, günlük konuşma ve anlatım dilinden farklı olduğu açıktır. Şairler, insana büyük bir lütf olarak sunulan dili kullanma imkânıyla sözü değiştirir, zenginleştirir hatta kabul gören şiir dilinden de farklılaştırarak tesirini artırma yoluna giderler. “İnsan dili, dil, hakiki, gerçek anlamda sadece insana özgüdür ve gücünü insandan alır; şiir de dilini güçten alır” (Aksan 2005: 2). Şiirdeki bu güç daha çok şairin kullandığı ‘duygu değeri’nin tam olarak yansıtılması ve düşüncelerini, duygularını aktarırken dili kullanmadaki etki gücüyle doğrudan ilgilidir. “Kalıcı niteliği olan şairler daha doğrusu şiirler, gerek bizim şiirimizde, gerek Avrupa veya Uzakdoğu, Doğu şiirinde şiir içeriği, özüyle şairin kendinden gelen benliğinden gelen çeşitli fikirlerle dilin gücünü bağdaştırmalıdır” (Aksan 2005: 11). İçtimaî niteliği olan dilin sanatsal alanda, şiir türünde kullanılmasıyla şaire özgü olanın, daha açık ifadesiyle, şahsileşmenin ortaya çıktığı görülür. Ayrıca, sanatkârın şahsiyeti sözün etki gücü ile birleştiğinde göstergelerin mana değeri, somut ya da soyut anlatım fark etmeden kurallı bir sözdiziminde açığa çıkmanın yanında, kuralsız olarak da ifadesini bulabilmektedir. “Sanatçı, madde dünyasına kendinden hareketle biçim veren kişidir. Sanatsal yaratma bir biçim verme etkinliğidir ve sanat yapıtı sanatçının iç dünyasından çıkan biçimin duyusal dünyada ortaya çıkan bir görünüşü ve gösterilişidir. Sanat yapıtı bilinçsiz bir yaratmanın ürünüdür. Sanatçı bilincinde olmadığı için, kuralları bize açıklayamaz; bizim ondan bu kuralları açıklama talebimiz de bu yüzden yersiz bir talep olur” (Özlem 2007: 9-10). Gelenekseli takiple de olsa, sözün gücü, şairin tercih ve üslubuyla şekillenir. Ayrıca göstergelerin veya şair benî’nin doğrudan veya dolaylı anlatımı ile alıcı üzerinde etkisini artırma yoluna gitme, muhakkak ki, dilin şiire ait işlevselliğindedir.

Klasik edebiyat geleneğinde dil, daha çok şiirsel işlevde olsa bile hiçbir dönemde tek yönlü kullanılmamıştır. Gelenek, çeşitli söyleme şekilleriyle yüzyıllarca varlık göstermiştir. Şairler zengin konu ve

temaları emir, onay, istek, yargı, tespit, iddia veya ünleme dayalı anlatım çeşitliliğiyle düz, daha çok da devrik olarak sözün ve sesin etkin kullanımını önceleyerek kendilerini göstermişlerdir. Ayrıca alışıldık, bilhassa alışılmadık bağdaştırmalarla kurulan mısralar, okuyanın zihninde değişik imajlara vesile olmuştur. Bunlara ilaveten klasik şairin şiir dili, o dönemin gereği, günlük dilden ayrı; içinde barındırdığı mazmuna dayalı, kurallı anlatımın yanında, dilin iletişime dayalı tabiatını da kullanır. Fakat bu gelenek somut olanla, dünya ve dolayısıyla insanla bağını da hiçbir şekilde koparmamıştır. Zaten, “Bir edebiyat yapıtı döneminin tininin, ‘nesnel tin’in’ bir ürünüdür ve dönemin nesnel tini, bu demektir ki, o dönemin tarihsel koşulları, felsefesi, bilimsel, dinsel vd. düşünüş şekilleri, ahlaksal, hukuksal, siyasal düzeni veya düzenleri, yaşama stilleri anlaşılmadan edebiyat yapıtının kendisi de anlaşılamaz” (Özlem 2007: 24). Mühim olan şairin gelenekselin içinde bile kendine has olanı, başkalığını sergilemesidir. Öte yandan şiir zaten, her dönemde, okuyanın duruşu ve duyusu ile de şekillenen bir türdür. Bu sahada değerlendirilmesi gereken şairin yazma sistemini kavramaktır.

Genel anlamda sanat, farklı anlatım araçlarıyla, örtülü veya açık, sanatçının ben’ine dair olanları anlatma aracıdır. Ayrıca, sanatçı eserini ortaya koyarken anlatım ve aktarım tercihleriyle gündelik olandan sıyrılabilir. Şairler de ruhunun derinliklerini açığa çıkarırken anlatım usulündeki seçimleriyle ben’iyle yüzleştiği gibi eserini görenlerle de etkileşim içine girmiş olur. Bunun yanında şair, tercih ettiği dille kendiyile de iletişime girer ve neticede kendiyile konuşarak anlatmak istediklerini söze döküp bir ihtiyacını da gidermiş olur. Kısacası şiirin hali, şairlerin tek yönlü veya monolog türü anlatımının yanında, karşısında muhatap var kabul edip çoksesli bir anlatım sergileyerek de bir yön kazanabilir. Sanatkâr, bazı anlatımlarda “Seçtiği dilsel göstergenin, anlatımın belirginliğini değerlendirmek, sorumluluğunu tümüyle üstlenmediği, mesafe koyduğu sözcükleri üretmek için konuşucu ya da anlatıcı, kendine ikinci bir ses yaratır. Bu durumda çokseslilik aynı anda oynadığı iki role gönderme yapar” (Kıran ve Kıran 2006: 313). Anlatıcı, metninde yaptığı açıklayıcı izahlarıyla sorumluluğu üzerinden bir şekilde atmış bile olabilir. “Çok sesli metinlerde yazar, başka bir sözcelem öznesinin sesini duyurmak istediğinde ya da kendisinin sorumluluğunu üstlenmeyeceği bir sözü yansıtmak istediğinde metin adacığınaya başvurabilir” (Kıran ve

Kıran 2006: 314). Dolayısıyla bu da anlatıcı için büyük imkânlar yaratır. İster nazım ister nesir için olsun bahsedilen bu yöntemler, modern anlatımda değişik şekillerde sistematize edilmeden yüzyıllar önce, bir sembole ya da şekle girmiş, Türk şiir geleneğinde dedim-dedi ile adeta ete ve kemiğe bürünerek bir usul haline gelmiştir. Bunun yanında dedim-dedi usulüyle söylenen şiir şekli kadim olduğu kadar kutsal olanla da açıklanabilir. Bu usul Türk şiir geleneğinde Divanu Lügati't Türk'te 'aydum-aydı' şeklinde (I, 215, 216)¹ (Atalay 1992: 94-100) görülür. Halk şiirinde dedim-dedi şiirleri, klasik şiire de yansır. "Dedim-dedi düzeni ile meydana getirilen söyleşi niteliğindeki bu şiirlerde değişik kullanım şekilleri klasik şiirde de görülür. Gazel, rübâ'i, kıta ve müseddes nazım şekillerinde mürâca'a örnekleriyle yerleşmiş bir söyleyiş şeklidir" (Batislam 2000: 147-150). Esasında bu söyleyiş şeklinin kutsal olanla da ilgisi vardır. Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi 13 ve 14. ayetlerde olduğu gibi, Allah'ın bazı surelerde diyalog kurarak muhatabı olan kullarına seslenmesi ve ardından cevap vermesi şeklindeki tezahür eden mübarek ifadelerin biçimsel özelliğiyle kendine mahsus bir söyleme usulünün zuhurundan söz edilebilir.² Bir ihtimal de "Divan edebiyatının henüz bir sanat ekolü olmadığı, temellerinin yeni yeni atıldığı zamanlarda haliyle daha ekollü olmayan Türk divan şairleri, Türk edebiyatının bu basit ama samimi şiir biçimini kullanmışlardır" (Donuk 2012: 129).

Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda dedim-dedi söyleyiş imkânını, ön ya da art yineleme ayırt etmeden, zengin çeşitlilikte onlarca gazelde,

¹ Aydum angar sevük	Aydı sening udhu
Bizni tapa ne elük	Emgek telim ıdu
Keçting yazı kerik	Yumşar katg ıdhu
Kırlar edhiz bedük	Könglüm sanga yügrük
(Dedim:	(Dedi: Senin için
Bizim tarafa nasıl geldin?	Çok zahmetler çektim; Katı
dağlar yumşadı	
Büyük kırları, ovaları nasıl geçtin?	Gönlüm sana doğru koşuyor)
Tepeler yüksek, büyük)	

² Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler. (Bakara, 13); İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler. (Bakara, 2/14)

bilhassa, kullandığı görülür. Dikkat çeken bu söyleyiş tercihi, dil ve üslup kullanımındaki gelenekselliğin yanında, Cem Sultan'ın hayat hikâyesi ile de yakından ilgi kurularak okunabilir. Şehzade-şair, yıllarca içinde bulunduğu taht kavgası esnasında Osmanlı topraklarından uzakta, Sean Jean şövalyeleriyle ilişki içerisinde iken yalnızlığı, gurbeti, en yakınları ile hayata dair olanları paylaşamamasından kaynaklı, konuşma ihtiyacını derinden hissettiği tahmin edilebilir. Bu bağlamda hayatta veya ayakta kalma dürtüsü, sosyal bir ihtiyacı giderme şairin kendi kendisiyle konuşmasına sebep olmuş ve dedim-dedi söyleyişini bizzat tercih yoluna gitmiş olduğu düşünülebilir. Bunu yaparken şair, diyalogunda 'ben' ve 'sen' öznesini öne çıkararak bu dil unsurlarını bir mesaj iletkeni olarak kullanır ve şiir dilini, söyleyeceklerini açığa çıkarma açısından güçlendirir. Örneğin, "Kişi zamirlerinin objektif anlamı yoktur. 'Ben' bir kavram değildir. Onun 'şu anda konuşan kişi' benzeri evrensel bir ifadenin yerine geçmesi mümkün değildir. Onun yegâne fonksiyonu bütün cümleyi konuşma olayının öznesine atfetmektir. O, kullandığı her sefer ve tek bir özneye atıfta bulunduğu her defa yeni bir anlam kazanır" (Ricoeur 2007: 18). Şair buna ilaveten söylediklerine cevap veren bir muhabata adeta söz hakkı vererek karşısındaki vasıtasıyla doğrudan söyleyemediklerini aktarır ve aynı zamanda ben'i merkezde iken ruh dünyasıyla da, dolayısıyla, bir diyaloga girer. "Eflatun'un söylediği üzere, diyalog söylemin temel yapısıdır. Soru sormak ve cevap vermek konuşma hareketi ve dinamiğini destekler ve bir anlamda onlar başkaları arasında bir söylem modu oluşturmaz. Bir şey iddia etmek anlaşmayı ummaktır, tıpkı bir emir vermenin itaat beklemesi gibi. Kendi kendine konuşma -tek kişilik söylem- bile kişinin kendisiyle diyalogudur yahut, bir kez daha Eflatun'u zikretmek gerekirse, dianoia (düşünme) ruhun kendisiyle diyalogudur" (Ricoeur 2007: 20). Çünkü şiirde kendisiyle konuşan şairin anlattıkları toplumun ve bilhassa kendi ruhunun dört bir yanını kuşatanlarla doğrudan ilgilidir.

Bütün bunların toplamında dedim-dedi söyleyişinde şair, varlığını hissettirirken cansız, maksatsız ya da işlevsiz gibi görünen güzellik, hikmet, aşk, yalnızlık, ayrılık gibi şaire dair olan hissedişlerin ifadesinin daha güçlü olduğu belli olur. "Eğer şair şiirinde kendisiyle konuşmasaydı, sonuç, mükemmel bir hitabet olsa bile şiir olmazdı. Ama şiir özellikle şair için yazılmış olursa, çok özel ve bilinmeyen bir dilde

yazılmış olurdu ve yalnızca şairine hitap eden şiire, şiir denemez” (Eliot 1995: 261). Bu haliyle şairler, dedim-dedi söyleyişi içinde doğrudan ya da sanatlı anlatımlarıyla bir önerme bile ortaya koyabilirler. İlaveten, dil ile düşünce arasındaki ilişki tekrar eden bu ifadelerle düzeltme, açıklama, eksikleri giderme, özür dileme, tebrik etme, övme, meydan okuma, toplumsal sorumluluk yüklenme, bir niyeti beyan etme gibi çok sayıda düşünce aygıtının şiirsel temsilcisi olabilmektedir.

Cem Sultan’ın Şiirlerinde Dedim-Dedi Söyleyişi

Klasik şair, bir geleneksel söyleyiş içinde, dünya edebiyatlarındaki her şair gibi metni ile var olur ve yine metni onun yerine dile gelir. Cem Sultan, şiir dilindeki tercihlerinde sanatkârlığını göstermekle yetinmez bireyselliği ile ilgili neticeler elde edilmesine de imkân verir. Esasında şairler, neyi nasıl anlatırsa anlatsın anlatımın tabii süreci içinde, metninde hep vardır ve ön plandadır. Cem Sultan’ın şiirlerinde bu durum diğer anlatım birimlerinin yanında ‘de-’ fiilinin etkinliği ve ‘dedim-dedi’ söyleyişli beyitlerle dikkat çekici farklılıkla sağlanır. Şair, doğrudan bildirimde bulunma, soru sorma, bilgi verme, emretme, rica etme, istekte bulunma gibi radikal olarak, her ne durumda olursa olsun, ne kendini ne de muhatabını harekete geçirmek niyetiyle bu söyleyiş tarzını gerçekleştirir. Şair, daha çok ben’ine dair olanları, ruh dünyasındaki hal ve durumları ortaya koyar. Esasen şair, çok sesli tutumuyla ‘öteki’ gibi bir pozisyon olarak duygu ve düşüncelerini öne çıkarmak veya adeta beytinde iç içe geçmiş alt bir temayı oluşturmak adına konuşur. Bunun yanında bahsi geçen beyitlerde klasik şiir geleneğinin büyük çoğunluğunda olduğu gibi eril ya da dişil söylemin herhangi birinin öne çıkmadığı da görülür.

Cem Sultan sürgünle geçen hayatı boyunca, etrafındaki tehditler göz önüne alındığında, düşündüğünü konuşamadığı zaman dilimlerinde ontolojik ihtiyacını karşılayamaz. Şair, de- fiiline ve dedim-dedi söyleyişine sıklıkla sığınarak bir tür paylaşmaya dayalı fenomen gerçekleştirir ve konuşma ihtiyacını da giderir. Örneğin Cem Sultan, dedim-dedi söyleyişini bir gazelinin bütün beyitlerinde kullanır. (143, 263) Çünkü “Yinelemeler alıcıyı koşullandırmak ya da bilinçaltındaki duygusal tepkileri uyandırmak için yapılır” (Kıran ve Kıran 2006: 97).

Klasik şiirdeki, geleneksel söyleyiş yanında, yinelemeleri şairin kendi ben'ini anlatmak için kullanmayı tercih etmesi beyitler incelenerek tespit edilebilir. Cem Sultan, bahsi geçen de- fiilini, dedim-dedi söyleyişleri olmadan tek başına didüm, didi, dirler ya da dimeli şekilleriyle de sıklıkla (25/5, 36/2, 46/3, 73/2, 97/7, 123/4, 130/6, 135/5, 142/4,5, 211/4, 244/3, 261/2, 264/4, 298/5, 317/4, 321/2, 345/6, 165/1, 187/5, 229/2, 230/2, 246/2, 248/7, 298/5, 321/2 vd.) kullanır.

Klasik şiirde şairler, bilinç duvarlarının ardında olanları geleneği takiple ortaya koyabilmektedirler. Cem Sultan gibi bazı şairlerin şiir yazmadaki tercihleri de eskiyen eğilimlerin, değişen oranlarda, yenilenmelerine vesile olur. Cem Sultan, bilinçli yahut bilinçsiz tercihteki anlatım usulleriyle hayata dair bir durumu aktarma, çare arama, teslimiyet, aşk, onay ya da muhatap arayışını bir anlatım usulüyle sıklıkla sergiler. Aslında genel olarak klasik şiir anlatımlarında şairin ben'ini doğrudan ortaya koyması sanatkar açısından başarılı bir kullanım olarak görülmez. Oysa, "Sanatın her türlü aşamasında, içine kapananın başarısını 'ben'den çözümede buluruz, her bireysel istencin, dileğin burada susması gerekir. Biz, varlığa yönelik bir tutum olmadan, ilgi duyulan salt bir görüşe bağlanmadan, gerçek, güvenilir bir sanat ürününün bulunabileceğine inanamayız. Bizim estetiğimiz, bir 'ozan'ın nasıl sanatçı olur sorununun çözüme gereğidir. Bu ozan, bütün zamanlarda edinilen bilgiye (deneye) göre boyuna 'ben' diyebilen, kendi isteklerinin, acılarının değişik ses ölçülerini önümüze seren kimsedir" (Nietzsche 2001: 5). Açıktır ki, söyle- veya de- fiilleri somut göstergelerle zihinde canlandırmaya açık değildir; şair ancak kendine sağladığı şiirsel hareket alanıyla bu fiilleri belli göstergeler içinde ruhsal ve sanatsal kullanımla daha işlevsel kılar. Şair bu durumu, belirtilenin yanında, çok sayıda gazelde de- fiiliyle gerçekleştirir.

Şair bu kullanımların bazılarında, 1. tekil şahıs üzerinden anlatım gerçekleştirir. Ruh durumunu tek taraflı bir aktarımla ortaya koyan Cem Sultan, muhatabından cevap beklemeden anlattığı olay veya durum üzerine kendisi değerlendirme yaparak bir sonuca varır. Zaten şairin dedim-dedi söyleyişindeki maksadı, kendine dair olanı, kabul edilen bir şiir yapısıyla daha rahat ifade etmektir:

Her kime yakma beni didüm oda yaktı beni
Bir benüm yanduguma yanıcı yok âh bana (6/4)

Dün gün gibi seyr eyler iken nâzıla ol mâh
Didüm nazar it hâlüme bir lahza dün iy dost (18/5)

Gel beni öldür didüm güldi habîb
Benzer ol bu mürtecâyı çok görür (73/5)

Cem Sultan bazı beyitlerinde ise de- fiilini 2. ve 3. şahıslar üzerinden kullanırken belli bir zaman önce yaşanan olay, durum, diyalog üzerinden, muhatabının verdiği karşılığı açıklar:

Kapuna yüz sürdüğüm görem didi
Levha-i zerle ne zeyn olmuş bu bâb (9/2)

Zülfüme el sun mecâl varsa didün
Yok durur Cem’de bu mecâl iy dost (12/7)

Ay yüzünde gören ol zülf-i semen sâyı didi
Ömr uzunlukda heman bu ki yürür devr-i kamer (92/5)

Gün yüzünü seherde garbdan yana gören dir
Mahşer nişânlarından bu bir alâmet ancak (170/4)

Cem Sultan, bazı kullanımlarında da ‘sor-’ fiili üzerinden yine bir içsel iletişim gerçekleştirerek beytine çokseslilik katar. Bu iletişim süreci belli ki önceden planlanmıştır. Dolayısıyla diyalogun muhataplarında herhangi bir tutum ve davranış değişikliği ya da itaat beklenemez. Şairin yapmak istediği şiir dilini kendi belirlediği etki alanı çevresinde yine kendi amacı doğrultusunda kullanmaktır:

Devâ-yı derdümü sordum tabîb-i la’lünden
Didi ki bûse-i dilber olupdur ana ilâc (27/3)

Dimişdün iy peri ki Cem’i vasla irgürem
Dimeli olmasun sana tekrâr unıtma gel (203/5)

Şiirde anlam değerini yoğunlaştırmanın çeşitli yolları vardır. Her ne kadar klasik şiirde bu durum daha belirlenmiş bir alanda gerçekleşse de

her şairin farklı denemeler yaptığı da yüzyılları takiple görülebilir. Cem Sultan beyitlerinde döneminin mevcut anlatımına, yeni iletişim imkânlarını ekler. Şair, kendi ben'ini duygusal bir istek üzerine ortaya koyma çabasıdayken bir taraftan da umutsuzluğunu dile getirme yollarına da girer. Bu da dedim-dedi söyleyişiyle gerçekleştirilir:

Didüm kuyun itinün iti olsam
Gülüp didi ki dahı nâ-mahaldür (70/5)

Aracılı veya aracısız konuşmalardan belli geri bildirimler elde edilebilir. Şairler mısralarında kendi kendilerine kurdukları diyaloglarda muhatabının tepkisini alarak onu test etmek istemez, onun yerine belli yargılara varır hatta 'öteki'ne ait iletişim kanalı da kurarlar. Daha açık bir ifadeyle şairler, kendine dair olanı anlatırken öteki'ne dönüşme ya da ötekine ait olanları aktarmakla da görevlidir. Anlatımın vasat olmaması için dönemin hazır malzemeleri yanında Cem Sultan, içinde yaşadığı gelgitleri ya da aynı duyguları farklı şekilde anlatma başarısını dedim-dedi anlatımındaki çoksesliliği sık sık kullanarak gerçekleştirir:

Didüm ki vaslun irmege bir çâre var mıdur
Gül gibi güldi didi ki var sîm ü zer getir (45/3)

Şairler mısralarında, bahsedilen iç seslerini anlatırken ötekinin sesi olmayı, aşka dair düşüncelerini veya aşktan dolayı akıttığı gözyaşlarını başkasının sesiyle anlatırken de etkili olabilmektedir. Cem Sultan bunu bazen de- fiiliyle bazen de dedim-dedi söyleyişiyle gerçekleştirir. Şair hal ve durumuna ait mevcut etkiyi, dilin önceden kararlaştırılan unsurlarıyla aktarır. Cem Sultan, etkiyi artırmak için şahit göstermeyi ön plana çıkarır. Şahit gösterilerek kurulan bu iletişimde şair adeta muhatabıyla doğrudan konuşuyormuş izlenimi verir, fakat yine bu iletişimden bir çatışma unsurunun çıkması beklenemez. Bunun yanında şair, beyitlerinde 'didüm' söyleyişinde ben'ini ortaya koymaya dayalı mübalağalı bir anlatım sergilediği sıklıkla görülür:

Didüm ey meh bana hasret niçe bir ola didi
Âşık olana gam iy Cem şimdi mi olduğu var (47/4)

İşkun odında Cem'ün hâlini gören didi kim
Kim ola kendüzini âteş-i sûzâna atar (83/5)

Gören muhit-i eşkümi ummân sanup didi
Bu bahr-ı bî-hadün yidi deryâ kulagıdur (104/7)

Cem Sultan devlet, iktidar ile ilgili sıkıntılarını dile getirirken dönemi itibarıyla klasikleşmeye başlayan, geleneğin hazır ses ve söz imkânlarından faydalanır. Şair, en uygun mazmun ve ifade tercihiyle dedim-dedi söyleyişini şiir dilindeki iletiyi yorumlamadaki geniş yelpazesini, yine geniş alanlara ulaştırma imkânını kullanarak gerçekleştirir. Bu noktada dedim-dedi söyleyişi şaire ait duygu ve düşünceleri ortaya çıkarıyormuş gibi gözükse bile, yerine göre, sosyolojik iletişimin de önemli bir unsuru olabilmektedir:

Didüm iy dilber çü kânun eyledün kan eyleme
Didi kim âdet durur kan ide kânun eyleyen (237/2)

Her sanat eseri, sanatkârıyla konuşur. Hangi sanat dalıyla ilgili olursa olsun eser, müessirinin zihin eşiklerini aşarak bireysel ya da toplumsal hakikati yansıtır. Yeter ki eser, müessiriyle aynı düzlemde buluşsun. “Şiir de şairiyle konuşur. Şiir şairini bulduğunda, hayat ve dünya da silinmiş belleklerine kavuşur yeniden. Şiir ilk önce şairi, kendi şairini ve şairin kendisini yapar. Çünkü her şiir, öznellik alanımıza ait bir bölgemizi nesnelliğin o zorba, o kıyıcı çizmelerinin izlerinden temizler. Her şair, öznellik durumumuzun biyografik bir remzidir” (Muharrem 2016: 33-36). Bununla beraber, sanatçının ben’inin oluşması tek yönlü oluşmaz ve eserine de o şekilde yansımaz. Düşünce tarihi boyunca benlik’in oluşma biçimleri ve bunların sanatkârın eserine yansımalarıyla ilgili çok sayıda görüş beyan edilmiştir. Ruhsal, toplumsal ben bunların arasındadır. Bunlardan toplumsal hayatın bireye doğrudan etki ettiği malumdur. “Benlik, bir kendilikten çok, başkalarıyla iletişimimizin bir işlevi -ve bu etkileşimle oluşturulan bir işlev- olarak tanımlanır. Dolayısıyla, bir tek değil, birçok benlik vardır. Günlük hayatın sürekli değişen tiyatrosunda kendini ortaya koyabileceğin birçok yol” (Randall 199: 39). İletişim, kendi içinde ilkeleri hatta sanatsal yönü olan bir etkileşim aracıdır. Dolayısıyla şiir yoluyla ötekilerle iletişim kurma yoluna giren şairler, kendi kendine konuşsa da iletişimin çok boyutlu imkânından faydalanmış olur. Neticede şairler, dildeki somut ve soyut kavramları kullanarak ruhtaki girift hallerin kelimelere nüfuz etmesine vesile olurlar. Cem Sultan, bu tür anlatımlarda dedim söyleyişiyle

muhtaçlığını, acziyetini, kulluğunu dile getirir. Dedi söyleyişindeki muhatabına da kendisine olan ilgisini açıkça belli eder:

Didüm ayagun öpmeğe ruhsat olur mı hiç
Gül gibi güldi didi ki iyyâke ve'l-ruhas (152/3)

Didüm ki kulunam bana çekdürme derd ü gam
Didi ki bu yiter sana kim pâd-şân olam (214/4)

Didi gel kes zülfümi al yâdgâr olsun didüm
Kendü ömrümden kesem bir kılın anun kesmeyem (227/7)

Cem Sultan bazı beyitlerinde gelenekseli takiple imge ve metaforlarla anlatımını gerçekleştirirken bazen de gündelik dile yakın ifadeler kullanır. Şair ben'inin parçalanması olarak da adlandırılacak mısralarında başkasının yerine geçerek kendi hal ve durumu ile ilgili âdeta izahatta bulunur. Bu durum Türk şiir gelenekselliğinin içinde, belli belirsiz dikkatin ya da söylemlerin ikiye hatta üçe bölünmesi olarak adlandırılabilir. Şairin muhatabının hiyerarşisini göz önüne alarak iletişimin temel unsurlarından olan haddini/konumunu bilme prensibini, çekilen bir acı da olsa dikkate aldığı görülür:

Didüm Cem'i niçün öldürdün iy sanem suçsuz
Didi günâh ana yitmez mi her gün âh eyler (52/7)

Didüm ki Cem öldi sanemâ derd ü gamundan
Gül gibi gülüp didi ki Allah neler olmuş (149/7)

Şairlerin yaşadıkları, hayata bakışlarını şekillendirir. Ayrılık ya da gurbet gerçekliği, Cem Sultan'ın beyitlerinde mecaz, metafor ve sembollerle farklı duygu değerlerini aktarmak için dedim-dedi söyleyişiyle ortaya konulur. Şair, muhatabı olan alıcıyla diyaloga geçerken kendi duygu durumuna göre onun bazen aklına bazen de duygularına hitap eder. Muhatabına sık sık soru soran şair, okurunu metinden koparmaz, soru-cevap yönteminin peşi sıra, ulaşmak istediği noktaya götürür:

Cem niçün zülfüne irişmeye didüm didi yâr
Ana budur ezeli kısmet elümden ne gelür (53/9)

Didüm ki derd-i hicre aceb çâre var mı hiç
Güldi didi ki gel lebüm em derde çâredür (84/7)

Dil, bir iletişim vasıtasıdır. Şiir dili bu iletişimi farklı metotlarla yapar. Cem Sultan Türkçe Divan'ında çok sayıda ve değişik konuda kendini anlatmak için iletişim mekanizmasını çalıştırmak istediği açıktır. Örneğin, Cem Sultan gönlüne, nefesine seslendiği zaman aşk ve hayata dair ya da tasavvuf merkezli anlatımlarında nasihat yoluna başvurduğunda da dedim-dedi söyleyişinden faydalanır. Şairin bu beyitlerde dedi söyleyişini gerçekleştirdiği mısradaki ses tonunu daha düşük düzeyde tuttuğu tespit edilebilir:

Didüm iy cân beni gel eyle şehîd-i gam-ı ışk
Didi öğretme bana bu kadar idrâke düşer (81/2)

Didüm kúyun iti izi tozıyam
Didi kim bu tefâhür sana düşmez (129/1)

Didüm ki cân virüp elün öpsem didi gönül
Şehler eli öpilmeye kim armağânıla (289/3)

Dedim-dedi söyleyişlerdeki samimi tarz, klasik şiirin dil, üslup ve anlatımına başarıyla uyarlanmıştır. Çünkü, "Ozan yalnız kendinden doğan değişik türde nesnelleşmelere, evrenin kımlıdatici bir odağı olarak, 'ben' diyebilir: bu benlik görüntüyü sağlayan deneysel gerçek insanların özdeşi değildir, bu biricik gerçektir, sonsuz olan, varlığın temelinde bulunan, olmakta olan, dingin bir benliktir. Onun görüntüleriyle salt üstün usun bakışı varlığın temeline değin inebilir" (Nietzsche 2001: 5). Cem Sultan bazı beyitlerinde tıpkı halk şiirinde olan sevgili ile diyaloguna, de- fiili ya da dedim-dedi söyleyişleriyle samimi bir anlatım sergiler. Yalnız şair bu anlatımlarda klasik şiirin vahdete ve bu bağlamda insana, eşref-i mahlûkat, bakışını mecaz ve metaforlarla sergiler. Sevgilinin güzelliklerini, sevgiliye duyduğu hayranlığı, zihnindeki tasarımları yine sevgilinin ağzıyla aktarmayı tercih eden şair, methiyeye dayalı ifadeler sergileyebilir. Bazen de şair sevgiliden bu methiyelerine doğrudan cevap alır:

Didüm iy meh şol zekanda müşğ midür didi yok
Sîb-i sîmîn üzre bitmiş berg-i anber-bârdur (93/3)

Zülfünün tâvusunu gülzâr-ı hüsnünde gören
Dir sanasın tûti-i Bâğ-ı irem gülşendedür (98/2)

Didüm cân virürem bûs u kenâra
Didi gam çekmegil yok yire bâri (312/2)

Cem Sultan'ın dedim-dedi söyleyişine örnek olan çok yönlü kullanımlarında aynı beyitte, farklı ruh halleri sergilediği görülebilir. Buna örnek olarak dost-düşman kavramları verilebilir. Şair, bazen düşmanlık karşısında sorgulama yaparken aynı zamanda teslimiyetini de gösterebilmektedir:

Bî-sebeb niçün idersin kan didüm
Didi hükm-i şâhide olmaz sebab (9/4)

Klasik şairlerin yüzyıllarca kesin kurallar ve geleneksellik içinde o döneme ait hukuk, eğitim, sanat, sağlık, savaş ile ilgili kavram, terim ya da alet isimlerini estetik anlatımdan vazgeçmeden manzum metinlerde kullandıkları görülür. Cem Sultan da o dönemlerin el yazması metin çoğaltmada kullanılan ve en çok tercih edilen yazı çeşitlerinden birini beytinde dedim-dedi söyleyişi içinde kullanır. Şair yine, yaşadığı dönemin savaş aletlerini de estetik söyleyişiyile birleştirir:

Hattunda görünmez nukat-ı hâl didüm dir
Ta'lîka dahı zîver-i i'râb ne hâcet (19/4)

Didüm dil toldı yir yok gamzene hiç
Didi kim terkeş üzre yaraşur tîr (102/5)

Klasik şiir geleneğinin yüzyıllarca sürmesi ve Türk edebiyatı tarihinde mühim yerinin olması sınırlı bir işlevsellikten ziyade geniş bir çerçevede ortak hissediş ve zevkleri yansıtmasıyla da açıklanabilir. Bunun yanında eleştirel bir yaklaşımla 'tekrar ve kural' şiiri olarak görülen yedi yüzyıllık klasik şiir geleneği esasında söz, ses, şekil ve muhtevada klişe olarak görülen unsurlarla birliği, mükemmelliği yakalamıştır. Dolayısıyla medeniyet kuran bir millet, sözü estetize ederek değişik tür, şekil ve tarzlarla insanı ve hayatı anlatmayı başarmıştır. Esasında klişe olarak görülen ve o sanatın temeli olarak görülebilecek hususlar, neredeyse, güzel sanatların her dalında görülebilmektedir. Burada mühim olan büyük bir birikimin, kültürün neticesi olan eserlerde

yozlaşmaya sebebiyet verecek gelişmeleri önlemektir. Cem Sultan klişe kabul edilebilecek dedim-dedi usulüyle korkularını, hayatla yüzleşmesini, mutluluğunu ya da hayatın acımasızlığı karşısında duruşunu, yine hayata tutunmasını da dile getirir. Burada şairin mesajları süslü de olsa muhatabı ile anlaşılır bir diyalog kurar ve şiirinde çoksesliliği sağlar. Bir çeşit iletişim vasıtası olan mısralarda bir çağrı, bir de cevap mısraı yer alır. Bahsedilen ifade hususiyetine mecaz, mazmun veya imaj yüklü anlatım engel olmaz. Çünkü klasik şair için somut ya da soyut verilerle kurulan imaj dünyası; nazım şekli, tür veya usul fark etmeden şiire değer ve kalıcılık katar:

Severem didüğüme hışm itme
Hiç olmaz çü bi-günâh beşer

Dün dimişsün ki hâk-i râhumdur
Devlet ise yiter bana bu kadar (79/4, 5)

Didüm cân tîr-i gamzen ana düşmez
Didi bu sehm-i devlet ana düşmez (129/1)

Defter-i cevrüne sebt it beni didüm didi kim
Sanma bu defter-i gamdan ki sen ihrâc olasin (250/6)

Şiir, içinde beslediği her türlü değerle en önemli kültür unsurlarındandır. Bilhassa, yedi asır süren ve bir medeniyet inşa eden Osmanlı'da şiir, içindeki ses ve söz değerleriyle sanat âlemine hayatiyet katmıştır. Buna mazmun, imge, mecaz ve tipler de dâhildir. Cem Sultan, klasik şiir geleneğindeki rakip tiplerini dedim-dedi söyleyişiyle dile getirerek şiirin kendine has sınırlayıcı, koruyucu yönünü de sergilemiştir. Burada saklı alıcı, rakip olduğu için, gönderici bu sosyal statü veya konuma göre bir anlatım dili tercih eder:

Didüm iy cân Cem'i gel itlerinün hem-demi kıl
Gül gibi kıldı tebessüm didi billâhi mahal (193/7)

Mushaf-ı hüsninde hattı cevre yüz tutdı didün
İy rakîb-i rû-siyeh bu resme fâl itmek neden (232/6)

Son olarak Cem Sultan, bazı beyitlerinde, kendi içinde bir düzeni olan dedim-dedi söyleyişini sergilemez. Şair, didüm ve dimek fiillerini birleştirerek evvela muhatap arama ardından, duygularını aktarma veya konuşma, dertleşme isteğini yine ortaya koyar. Bunun yanında kendi sesiyle konuşup başkasının sesini de şiire katan şairin 3. şahısta kendi hal ve durumuna cevap aramasının ben'iyle yüzleşirken onunla arasındaki mesafe de dikkatleri çekmelidir:

Cür'a-i câm-ı lebünden sun didüm kıldum galat
Cür'a dimek olmaz ana çün kim ol cândan tamar (63/2)

Dedim- Dedi Söyleyişinin 'Düş'le Kullanımı

Cem Sultan gazellerinde 'düş' kavramını (18/3, 92/3, 265/2, 135/6, 265/2 vd.) sıklıkla kullanan şairlerdendir. Şair uyanıkken yaşadığı, gördüğü varlık ve nesnelere bilinçaltından rüyasına yansımasını beyitlerine dikkat çekici oranda yansıtır. Psikiyatristlere göre, insanın yaşadıkları ya da müdahil olduğu/olamadığı olaylar, yine yaptıkları veya arzuladıkları rüyalarına tesir eder. Sigmund Freud da rüyalara insanın uyanık durumdaki hallerinin etkisi üzerinden bir ilgi kurar ve düşü, "Ya bilinçsiz içe tıkma pek güçlü olur ve gerçeğe bağlı bilinci ezer ya da pek çetin, dayanılmaz bir gerçek önünde tehdit edilen 'ben', bilinçsiz dürtünün kollarında isyanla ileri atılır. Düşün zararsız psikoza, dış dünyadan bilinçle istenmiş anlık bir vazgeçiştir" (Freud 1983: 31). şeklinde tanımlar. Bu durum, Cem Sultan'ın rüyaya beyitlerinde çok fazla yer vermesini mücadele dolu ve Osmanlı topraklarından maceralı ve sıkıntılı bir şekilde ayrı kalmasının, şüphesiz, tesiri ile de açıklanabilir. Çünkü, "Rüyalar 'benlik'in her gece bizim için yazdığı, şunu biraz daha fazla, bunu biraz daha az yapmamızı söyleyen harflerdir. Çoğunlukla bunlar da öykülerle yüklüdür" (Randall 1999: 39). Şairin aşkı, ayrılığı, pişmanlığı veya gurbeti gördüğü düşlerle aktarma yoluna gittiği görülebilir. Bu mısralarda şair; özlediklerini, düşlediklerini anlatmanın yanında, bazen 'öteki' aracılığıyla rüyalarının yorumunu da yapar. Bu yorumlar, mısralarda kullanılan mazmunlarla örtüşecek şekilde gerçekleşir. İşte şairin öteki olma arzusunu hatta zorunluluğunu bu tür beyitlerde açıkça sergilemesi dikkat çeker. Şairin bazı düşlerini

anlattıktan sonra işittiği tabirler umutsuzluk göstergesi de olabilmektedir:

Düşümde seni kucar iken nâ-geh uyandum
Gördüm ki güneş pister ü bâlin kamer olmuş (149/3)

Düşde öpdüm la'lüni didüm didi
Çekme zahmet bu düşün ta'biri yok (172/2)

Zülfünü düşde gördüğüm didüm
Dir mu'abbir ki var uzun seferün (178/4)

Örnek gösterilen beyitlerde olduğu gibi Cem Sultan rüyalarını anlattığı beyitlerde bazen tabir yapar bazen buna gerek görmediğini söyler bazen de rüyasında gördüklerini tek tek anlatır. Bu anlatım dedim-dedi söyleyişli beyitlere de yansır. Daha çok ben'in hikâyesini başkalarına anlatamayan şairin içinde bulunduğu durumu anlatma isteğini, dedim-dedi söyleyişinin yanına, düşlerine ait detayları ekleyerek mısralarıyla ortaya koyduğu görülür. Yalnız Cem Sultan'ın dedim-dedi ya da sadece de- fiiliyle çoksesli anlatım sergilerken doğrudan biriyle etkileşim beklenmeyebilir. Ayrıca bu anlatımlarda rastgele detay, figür ve sembollere de zaten yer yoktur:

Düşümde zülfünü gördüm diyü sevinmiş idüm
Gözüme hod görinen ejdehaymış iy dost (17/3)

Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda, çalışmada örnek gösterilenler dışında, gazelin içinde bir defa ya da aynı gazelde defalarca (19/5, 36/4, 42/3, 69/5, 79/4, 80/3, 88/5, 89/3-6, 103/2, 105/ 4-5, 106/3, 107/ 2, 111/ 2-4-5, 113/4-6-7-9, 116/1-10, 123/3-4, 126/4, 129/4, 131/5, 134/2-3, 137/5, 154/2-3, 155/6, 156/1, 173/3-5, 174/5, 183/2-7-12, 187/6, 194/2, 195/3-5, 196/2, 206/1, 207/7-8, 210/2-9, 211/4, 212/5, 218/7, 222/7, 225/4, 257/2, 265/2, 281/1, 284/6, 287/5, 291/4, 294/7, 301/3-8, 302/5, 318/3, 326/2, 327/3, 331/9, 339/5-9 vd.) dedim-dedi söyleyişine başvurduğu görülür. Bu çokluk, şairin geleneğin yanında, sanatçı duruşunu ve maceralı hayatını, bir kalıbın içine sığınarak onu kullanma tercihindeki ısrarının açık delilini sayısal verilerle de açıklamaya yardım eder.

Sonuç

İnsan eylemleriyle vardır. Eylemlerin ortaya çıkmasında en büyük etken de insanların birbiriyle girdiği diyalogdur. Şiir türlerinin bazılarında dilsel işlev, bireyi yahut toplumu harekete geçirme gücüne sahiptir. Sanatkârlar bazı anlatımlarında ise eylemsiz yahut pasif gibi gözükse de kendi kendisiyle bir diyaloga girerek mısralarında kendi ben'ini öne çıkarır ve yine pasif de olsa eylemselliğini sergilemiş olur. Klasik şairin kullandığı mazmun ve farklı varlık, nesne, kavram ya da olgularla anlatım yapması şair/sanatkâr ben'ini açığa çıkarır. Klasik şair, geleneği takiple şiir yazarken şiirin temel enstrümanlarından olan çerçevesi çizilmiş anlatım dünyası bazen onlar için sınımlanacak bir alan olur. Sanatkârlar seçtikleri anlatım araçlarıyla, farkında olarak ya da olmayarak, ünsiyet bile kurarlar. Bu teknik malzemelerin içinde, gelenekten gelen dedim-dedi söyleyişi yer almalıdır.

Bunun yanında klasik şairlerin dedim-dedi söyleyişini eserlerinde tercih etmelerinin en temel sebeplerinden biri, halk şiiri ile etkileşim halinde olmalarının yanında sözü alışlagelenden veya ezberden öte bir düzenle kullanmaktır. Ayrıca şairler, bu teknik söyleyişi kullanmakla muhtelif konularda doğrudan söyleyemediklerini başkasının diliyle ifade imkânı da bulurlar. Muhakkak ki, her şairin eserinde dedim-dedi teknik söyleyişi ya da ayrı ayrı dedim, dedi ifadesinin kullanma oranı, maksadı ve tarzı birbirinden farklılaşabilmektedir. Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda bahsedilen bu fark, artan bir oranda olması hasebiyle dikkat çekmektedir.

Klasik şiir geleneği, başlangıcından Batılılaşma sürecine kadar belli oranda yapı ve içerik olarak küçük değişimler yaşamasıyla kendine zenginlikler de katmıştır. Cem Sultan klasik şiirin vücut bulduğu en güçlü dönemlerde eser ortaya koyar. Şair, klasik şiir geleneğine bağlıdır, ama şiir yazma tekniğinde özel tercihler de uygular. Bu tercihler içinde, yaşadığı dönemde çokça kabul gören, dedim-dedi söyleyiş şekli şairin, bilhassa, gazellerinde dikkat çekici orandadır. Cem Sultan'ın şiirlerinde, bu teknik uygulamayı mesaj iletkeni olarak öne çıkardığı bile görülür. Çünkü Cem Sultan'ın şiirle ben'i veya 'öteki'ne ait ruh hallerini kendi ağzıyla da yansıtması söz konudur. Cem Sultan bu usulü sık kullanarak ve gerektiğinde muhatabına sık sık soru sorarak okurunu metinden

koparmaz. Şair, kurduğu bu diyalogla şiirdeki teksesliliği çoksesliliğe de yöneltmiş olur. Bunların yanında Cem Sultan, teknik bir usulle geleneği takip ederken başkaları ile diyalog kurma ihtiyacını hatta zihninin ve ruhunun kodlarını verir. Bu da şairin başka sanatçılarla oluşturduğu ortak dilin yanı sıra, kendine has özel tercihindeki ısrarı olarak okunabilir.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2005), *Şiir Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2: 1, 1-13.
- ATALAY, Besim (1992), *Divanu Lugatı't Türk Tercümesi*, C.1, Ankara: TDK Yayınları.
- BATİSLAM, Dilek (2000), "Divan Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi (Mürâca'a-Dedim-Dedi)", C.IV, Ankara: Folklor/Edebiyat.
- DONUK, Suat (2012), "Mürâca'a dedim-dedili şiir midir? Divanlara müracaat", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*.
- ELİOT, Thomas Stearns (1995), *Şiirin Üç Farklı Sesi, 20. Yüzyıl Edebiyat Sanatı*. çev. Mine Ergüven, haz. Hüseyin Salihoğlu. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ERSOYLU, İ. Halil (2013), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FREUD, Sigmund (1983), *Psikanaliz Üzerine*, çev. A. Avni Öneş, İstanbul: Say Yayınları.
- ÖZLEM, Doğan (2007), *Hermeneutik ve Şiir*, İstanbul: Şiirden Yayıncılık.
- KIRAN Zeynel, KIRAN Ayşe (2006), *Dilbilimine Giriş*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- MUHARREM, Mustafa (2016), *Şiirin Fiilleri Hakkında*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- NIETZSCHE Friedrich (2001), *Tragedyanın Doğuşu*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul: Say Yayınları.
- RANDALL, William L. (1999), *Bizi 'Biz' Yapan Hikâyeler, Kendimizi Yeniden Yaratma Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- RİCOEUR, Paul (2007), *Yorum Teorisi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.